

האמנות והמדע של ההליכה

מגדר, מרחב והגוף האופנתי
במאה השמונה עשרה הארוכה

– פיטר מקניל וג'ורג'יו רילו¹

בראשית המאה השמונה עשרה, ההתניידות במרחב העירוני ובמרחב הכפרי היו מוגבלות מאוד. בערים, מצבן הרעוע של הדרכים לא אפשר הליכה לשם הנאה מחוץ לגבולות הפארקים הפרטיים או גני השעשועים. מצב זה השתנה באמצע המאה, כשבמסגרת ההתחדשות העירוניים בערים רבות באנגליה החלו להקצות שטחים למרחבים ציבוריים. המאמר בוחן כיצד השפיעו שינויים אלו על עיצוב הנעליים, אשר איבדו במהרה את התוספות שבעבר הרימו אותן ככל האפשר מעל פני הקרקע, וכך הפכו נוחות יותר והקלו על ההתניידות במרחב. ואולם חידושים אלו ביחס למרחב הציבורי נבדלו בין גברים ובין נשים. נעלי הגברים אופיינו בפונקציונליות רבה, ואילו נעלי הנשים הותאמו למרחב הפרטי והביתי, שנתפס כ"נשי". מגפי הגברים, שנגדו את נעלי הנשים העדינות והזכירו נעלי צבא, הפכו בשלהי המאה לסמל של דמוקרטיה ושל שותפות בענייני הציבור. לעומת זאת, נשים נעלו נעליים מסוגגנות אך לא שימושיות, שלא התאימו לפעילויות בחוץ. הסיבות להבדלים אלו היו פוליטיות וחברתיות, ונתמכו בספרות הרפואית, שנתתבה ברובה עבור נשים ועסקה בבריאות וביציבה. לגבולות פיזיים אלו, שמנעו ניידות חופשית מנשים, נלוו גבולות תרבותיים ופסיכולוגיים שהעצימו את הגבלתן למרחב הפרטי.

פרופ' פיטר מקניל (Peter McNeil), מומחה להיסטוריה של העיצוב מהאוניברסיטה לטכנולוגיה בסידיני (the University of Technology Sydney).

פרופ' ג'ורג'יו רילו (Giorgio Riello), היסטוריון לתרבות חומרית ולעיצוב מאוניברסיטת וורוויק באנגליה (Warwick University).

תרגום: מאיה שמעוני

תמונה 1:

את גבירה נקיה ומהוגנת אך הדרכים שלנו
תלוכלכות (You are Clean Fair Lady but our
Ways and Means are Dirty), תחריט צבוע,
1781, לונדון, מו"ל: R. Sayer & J. Bennet.
התמונה באדיבות המוזיאון הבריטי, לונדון
Trustees of the British Museum ©

בדרכי חזרה, מצאתי את עצמי ברחוב סן לואי. הקרה הותירה את אבני המדרכה יבשות ונקיות. ראיתי אישה מושכת יוצאת מבית מידות – אלך ברגל, אמרה לגבר שהושיט לה את ידו. והכרכרה התקדמה בעקבותיהם. כיצד את מסוגלת ללכת, אמר לה הגבר, על כאלו עקבים גבוהים? – אני מטה את משקלי, או שאני הולכת בעצמי, כפי שראוי לגברת לעשות, ללא חיפזון. הייתי חשה את עצמי כנועלת נעלי גברים אילו היו לי עקבים נמוכים. מאז ראיתי בפאלה רויאל נערה מקסימה עד מאוד שנראתה מרושלת מאחר שלא היו לה עקבים, התחלתי לסלוד מעקבים נמוכים.²

נעליים משדרות מגוון רחב של משמעויות הקשורות באופנה, בסגנון, באישיות, במיניות, במעמד ובמגדר. מחקרים חדשים העניקו לנו מודעות בנוגע לקונוטציות האישיות, החברתיות והמיניות המיוחסות להנעלה ונוצרות על ידי ההנעלה. בעוד שלשיח המגדרי נוכחות חזקה בהיסטוריה של העיצוב, ובהתאמה גם בהיסטוריה של האופנה של שנות השמונים של המאה העשרים, הרי שמחקר ההנעלה במסגרת מדעי התרבות מתמקד בעיקר בערכים הפסיכולוגיים, הרגשיים וההבדלניים של ההנעלה.³ תיאורטיקנים של מגדר, בראשם קז'ה סילברמן, עיגנו את מחקר הלבוש בניתוח חדש של ההבניה החברתית של הסובייקטיביות הגברית והנשית.⁴ מודלים אלו, המבקשים להקיף כמה מאות שנים, נאלצו באופן בלתי נמנע לבצע הכללות בנוגע לקטגוריות לבוש. הם נטו לחזור על קביעת קודמיהם (כמו Velben, Bell, Laver ו-Boucher), כי עד למהפכה התעשייתית ועליית הספירה הבורגנית, התנהלו גברים ונשים מן המעמדות הגבוהים במעין סימטריה מחויטת ואלגנטית, כאשר שניהם לבושים להפליא באותה המידה. טענות מסוג זה, החוזרות בתיאורים "המכוננים" של פרד דייוויס, שלפיהן גברים "קישטו את עצמם בנוצות" יותר

1. Peter McNeil and Giorgio Riello, "The Art and Science of Walking: Gender, Space, and the Fashionable Body in the Long Eighteenth Century", *Fashion Theory* 9, pp. 175-204. פיטר מקניל הוא מרצה בכיר בבית הספר לתולדות האמנות

ותיאוריה באוניברסיטת ניו סאות' וויילס. ג'ורג'יו רילו הוא קצין מחקר בהיסטוריה עולמית במחלקה לתולדות הכלכלה בבית הספר לכלכלה בלונדון. הכותבים מודים לסופי ווייט ולמשתתפי כנס CHODA שנערך במכון קורטלנד ביולי 2004, שבו הוצגה גרסה מוקדמת של מאמר זה.

2. Restif de la Bretonne and Nicolas Anne Edne, *Les Nuit de Paris, ou le spectacle nocturne*, Paris: Club du Libraire, 1960 (1786), 93

3. Shari Benstock and Suzanne Ferris (eds.), *Footnotes: On Shoes*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2001. 4. Kaja Silverman, "Fragments of a Fashionable Discourse", in Tania Modleski (ed.), *Studies in Entertainment: Critical Approaches to mass Culture*, Bloomington IN: Indiana University Press, 1986

מנשים, הובילו לערפול מובהקותם של בגדים ובחירות לבוש גבריות ונשיות במאה השמונה עשרה.⁵

המחקר ההיסטורי של קושטה על אודות לבוש גברי באנגליה של סוף המאה השבע עשרה והמאה השמונה עשרה מעמיד לרשותנו מודל אחר ששורשיו עמוקים יותר להבנת ההבדלים והגישות הלאומיות כלפי הלבוש הגברי. המודל הזה מבוסס על הטענה כי באנגליה שאחרי 1688 אימצה האצולה אופנה מתונה ו"פשוטות מעודנת" כמכת מנע לביקורת על כוחה כאסטרטגיה מכוונת. כמו כן הוא כופר בתפיסה שתלבושותיהם של גברים ונשים מן המעמד הגבוה התקיימו במעין סימטריה מפוארת, רק משום שהיו יקרות ושילבו בדים ועיטורים (תחרה, נוצות), שבהמשך לא נלבשו על ידי גברים.⁶ המחקר של קושטה משמש כבסיס לטיעון של קינג, שמציינת כי "הוויתור הגברי הגדול" עיצב גברים ונשים באמצעות קידום אידיאולוגיה של השלמה מגדרית, שגברים ונשים ממעמד הביניים יכלו לנכס לעצמם כשהחלו לתבוע לעצמם פרטיות ואת זכות ההצבעה.⁷ היחסים בין ההבדלים המגדריים בשיח המאה השמונה עשרה והעדויות שמספקים פרטי לבוש ששרדו עדיין מזינים היסטוריונים ורחוקים מלהגיע למיצוי. ברמה הבסיסית, המשקל וההדפסים החוזרים של בדי המשי ששימשו בלבוש האליטה הגברית והנשית היו שונים במהותם אלו מאלו, בשל הגזירה ושטח הפנים היחסי בבגדי גברים לעומת בגדי נשים. שאלות חשובות אחרות הנוגעות למגדר ולמעמד נבחנות מחדש במאמר זה בהקשר של נושא ההנעלה. הצורות והצבעים השונים של נעלי גברים ונשים כיום טובבים בעיקר סביב הבניה של הבדל מגדרי. במאמר זה נבקש לטעון כי רבות מההבחנות המגדריות האלה התפתחו במה שמכונה המאה השמונה עשרה הארוכה. מאמר זה יתמקד בלבוש האנגלי, ואולם בהכרח יכלול גם דוגמאות מצרפת, מאחר שהזהות האנגלית בלבוש הוגדרה מתוך היחס – המשתנה תדירות – לטיפוסים ולנוסחאות קונטיננטליים של אופנתיות.⁸ התפיסה שהאופי האנגלי נמצא בסכנה בגין התפשטות אופנת הלבוש לא הייתה רק משחק מילים משעשע, אלא חלק

5. Fred Davis, *Fashion, Culture and Identity*, Chicago: Chicago University Press, 1992, p. 38.

6. David Kuchta, *The Three-Piece Suit and Modern Masculinity: England, 1550-1850*, Berkeley: University of California Press, 2002, p. 4

7. Thomas King, *The Gendering of Men, 1600-1750, The English Phallus*, Madison: University of Wisconsin Press, 2004, p. 181

8. Daniel L Purdy, *The Tyranny of Elegance: Consumer Cosmopolitanism in the Era of Goethe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1998, pp. 130-131; Aileen Ribeiro, "Fashion in the Eighteenth-Century: Some Anglo-French Comparisons", *Textile History* 22 (2), pp. 329-345

העיריה" [תמונה 1]. במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה הייתה יכולת ההתניידות הפיזית של המעמדות העליונים בסביבות העירוניות והכפריות מוגבלת במידה ניכרת.¹² מצבם הירוד של רחובות העיירות לא אפשר "הליכה לשם הנאה" מחוץ לתחומי כיכרות פרטיות או גני תענוגות. הרחובות היו מלוכלכים, הדרכים המרוצפות היו מעטות, פסולת הייתה מפוזרת בכל מקום והאקלים הבריטי לא עזר במיוחד. ההליכה אף יכלה להיות מסוכנת. המצב הגרוע של הדרכים, אשר היו תמיד מוצפות ובוציות, יצר עולם תחתון עירוני של מצחצחי נעליים ומטאטאי רחובות.¹³ קרוב לוודאי שזו הסיבה לכך שמצחצחי הנעליים ו"מטאטאי הדרך" מכבים בתיאורי הטיפוסים של לונדון ופריז וגם בהדפסי קריקטורות.¹⁴ בהדהים את המבנה הבינארי האופייני של קריקטורות רבות, כמעט תמיד צורפו מצחצח הנעליים והמנקה בדימויים חזותיים אלו לדמות אישה אופנתית או לגבר המטורזן*, אשר לרגליהם נעלי בד עדינות. לעתים קרובות התגלם עוקץ הבדיחה החזותית בהשפלה שהייתה מנת חלקם של אלו שעיסוקם מאלץ אותם להשתופף אל פני הקרקע, מוקפים בכל עת בזוהמה, על מנת לנקות את האמצעים שנועדו לאפשר לאחרים להתנהל מעליה.¹⁵

אחד השיפורים שהותקנו בחנויות באזור הולבורן, שבשנות השבעים של המאה השבע עשרה שכן ממש מחוץ לחומות העיר לונדון, היה הקצאת מקום לחניית כרכרות. לקוחות יכלו פשוט להיכנס לחנות מבלי להיכנס למרחב הרחוב.

מתהליך שבאמצעותו הוגדרו השייכות הלאומית והזהות המגדרית.⁹ הסלידה המסורתית שהביעו אנגליה וצרפת זו מזו העמידה סדרת ניגודים שעיצבו מגוון רחב של תוצרים תרבותיים, מהפארסה התיאטרלית עד לתחריט הקריקטורי. עבור העולם האנגלוסקסי, אופנה הייתה כמעט מילה נרדפת לצרפתים, אשר היכולת שלהם להמציא זוטות מבריקות בכל תחומי העיצוב הרתיעה והקסימה את האנגלים בעת ובעונה אחת. האופנה הצרפתית סיפקה סטריאוטיפ וניגוד נוח, שניתן להשליכו על כל היבט של ההבדלים בין הלאומים, החל במערכת הפרלמנטרית וכלה בגידול ילדים. התקפות סאטיריות על אופנה היו חלק מהשיח הפרנקופוני הרחב יותר, אשר באמצעותו הגדירו האנגלים את עצמם.¹⁰

דרך התמקדות בצרפת ובבריטניה, מאמר זה פורש שני כיווני חקירה קשורים זה לזה אך מובחנים זה מזה. מצד אחד, הוא מראה כיצד במאה השמונה עשרה הארוכה נכרכו הגישות לנעליים והמסחר בהן בתפיסות מגדריות ובלתי נפרדות של לאומיות, בריאות ומדע. כפי שהדגישה ההיסטוריוגרפיה הרחבה יותר של אופנה, צרפת נותרה נקודת ההתייחסות המרכזית. מצד אחר, אל לנו להשליך על העבר את תפיסות הריכוזיות ו"בירות" האופנה של מערכת האופנה במאה העשרים, מכיוון שהפרדיגמות הלאומיות גולמו במבנים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים מובהקים ומשתנים תדיר. דרך נקודת המוצא של הפיזיות של הגוף ההיסטורי, המאמר מראה כיצד בתקופת הנאורות הוביל הטבע המשתנה של הסביבה הבנויה בעיירות ובערי אירופה ליחסים חדשים בין ההנעלה לאדם הנועל אותה ולהליכה. הבדלים חשובים הנוגעים לחומרים ולצורות סימנו את האופן שבו גברים ונשים "ניווטו" במרחב הציבורי ויצאו להליכות להנאתם בערי המאה השמונה עשרה. מאמר זה טוען כי המגבלות על ההנאה במרחב הפיזי של העיר והעיר תורגמו למגבלות פסיכולוגיות, תרבותיות וחברתיות ואלהן חברו דיונים לאומיים על פרקטיות, אופנתיות, בריאות והגוף המגדרי.

הליכה, הנעלה והנאה

במאה השמונה עשרה ניכר קושי – הן פיזי הן תרבותי – לנוע בעולם החומרי של

.11 Daniel Brewer, "Lights in Space", *Eighteenth-Century Studies* 37 (2), 2004, pp. 171-186; Miles Ogborn, *Spaces of Modernity, London's Geography, 1680-1780*, New York: Guilford Press, 1998; Miles Ogborn, "Georgian Geographies?", *Journal of Historical Geography* 24 (2), 1998, pp. 218-223; Miles Ogborn and Charles W. J. Withers, "Introduction: Georgian Geographies?", *Georgian Geographies: Essays on Space, Place and Landscape in the Eighteenth Century*, Manchester: Manchester University Press, 2004, pp. 1-23

.12 Jon Stobart, "Shopping Streets as Social Spaces: Leisure, Consumerism and Improvement in an Eighteenth Century Country Town", *Urban History* 25 (1), 1998, pp. 3-21; Jon Stobart, "Culture Versus Commerce: Societies and Spaces for Elites in Eighteenth-century Liverpool", *Journal of Historical Geography* 28 (4), pp. 471-485

.13 Rebecca Solnit, *Wanderlust: A History of Walking*, New York: Viking, 2000, pp. 177-181

.14 Mark Bills, "William Powell Frith's 'The Crossing Sweeper': An Archetypal Image of Mid-Nineteenth-Century London", *Burlington Magazine*. 146, May 2004, pp. 300-307

* במקור *fof* טיפוס הנבדל מדמות הדנדי. דנדי היה כינוי לגבר שמקדיש תשומת לב רבה להופעתו החיצונית ומקפיד בלבושו המהודר, ואילו דמותו של ה-*fof* אופיינה בהפרזה ובהגזמה אופנתית, שהיום אולי הייתה מזכה אותו בכינוי "קורבן אופנה". המאמר מזכיר בהמשך כינויים נוספים לטיפוס זה כמו המקרוני – הגנדרן שאימץ גינונים ולבוש נוקריים, ומקבילו הצרפתי *petit-maitre* – האדון הקטן (הערת המתרגמת).

.15 ראו הדפסים כגון: [B. N. Estampes Oa 19. fol. t. M 11724]; 1750 [B. N. Estampes Oa 19. fol. t. M 11724]; 1771 Henry Bunbury, *View on the Pont Neuf at Paris*, pub. John Harris,

.9 John Brewer, *The Common People and Politics, 1750-1790s*, Cambridge: Chadwyck-Healey, 1985; Michael Duffy, *The Englishmen and the Foreigner*, Cambridge: Chadwyck-Healey, 1986; *The English Satirical Print 1600-1832*, Cambridge: Chadwyck-Healey, 1986

.10 Diana Donald, *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*, New Haven: Yale University Press, 1996; Amelia Rauser, "Hair, Authenticity, and the Self-Made Macaroni", *Eighteenth-Century Studies* 38 (1), 2002, pp. 101-117

בהם.¹⁹ הליכה הפכה לפעילות פנאי מהנה שהתקיימה רק במרחבים שנועדו לכך כגון גינות נוי, ואולם מספרם של מקומות אלו גדל. הניווט נעשה קל יותר ומסוכן פחות.²⁰ עדיפים על אלו היו מרחבי הפנים כמו הרוטנדה בגני רנלה, הפנתיאון או ה־Colissée, שאפשרו להימנע מהגשם ומהבוץ גם יחד.²¹ עם זאת, כפי שציינה לאחרונה ג'יין רנדל בנוגע ללונדון של תחילת המאה התשע עשרה, אחד המאפיינים המרכזיים במודל חדש זה של עירוניות היה המגדריזציה של המרחב הציבורי.²²

צעד קדימה: מעמד, מגדר והנעלה

אבני הנגף שעמדו בפני "ניכוס החלל" לא היו אך ורק פיזיות. שורה נוספת של מגבלות נבעה במידה רבה ממחסומים חברתיים ותרבותיים. יחסי הגומלין בין המרחב המנטלי למרחב הפיזי פעלו להגדרת החלוקות המגדריות והמעמדיות.²³ אי־השוויון בשימוש במרחב קיבל לגיטימציה הודות לתחושה ברורה של היררכיה חברתית. במאה השמונה עשרה אפיין מצב זה את מה שמכונה כיום המרחב הציבורי. לדוגמה, בפאלה רויאל בפריז, בסוף המאה השמונה עשרה נהגו השומרים למנוע כניסה מאנשים לא־מכובדים.²⁴ ה־émigré, הגולים הצרפתים בלונדון, היו מטרה לעלבונות בגין השונות של לבושם, כאשר נקלעו למקומות שלא היו מוגנים בהם מעיניהם הבוחנות של פועלים ועובדים.²⁵ הבדיחה החזותית בקריקטורות אופנה רבות נסבה על מפגשים בין־מעמדיים כגון אלו במרחב הציבורי, ובייחוד

התייחסויות להליכה אינן מצויות בשפע בטקסטים מתחילת המאה השמונה עשרה. במפתיע, דבר זה נכון בנוגע למרחבים העירוניים, הנמצאים בלב מאמר זה, יותר משהוא נכון לאתרים כפריים, שהרי הן בצרפת הן באנגליה התאפיינו חיי הכפר מאז ומתמיד באורח חיים של פעילויות בטבע כגון ציד וטוילים רגליים. לעומת זאת, חוויית התנועה של מבקרים זרים בלונדון של המאה השמונה עשרה הייתה מוגבלת לאתרי תיירות והתנהלה ברצף של אמצעי תחבורה שונים כמו ספינות, כרכרות נוסעים וכרכרות האקני.^{**} הליכה נחשבה כפעילות המתאימה לאנשי המעמדות הנמוכים או לאלו שלא יכלו להרשות לעצמם לנסוע בכרכה. במאה השמונה עשרה, רוב ההליכות באזור לונדון – כמו אלו המתוארות בטריוויה: או אמנות ההליכה בסביבות לונדון מאת גיי – התייחסו לגיאוגרפיה אינטקלטואלית והיו חפות מכל כוונה להמליץ על פעילות ממשית.¹⁶

באמצע המאה השמונה עשרה חל שינוי פתאומי במצב זה, עם הקצאת מקומות ציבוריים שהיה אפשר ללכת בהם כחלק משיפורים שנקטו בעיירות בריטיות רבות.¹⁷ החוק הראשון לריצוף לונדון נחקק בשנת 1762, ובמרוצת העשורים הבאים קיבלו תוקף תקנות דומות גם בעיירות באזור הכפרי. עד סוף המאה צוידו מרכזי העיירות בתשתית שהקלה על ההליכה. סופי פון לה רוש התפעלה מחיי הרחוב במטרופולין ביומן שבו תיעדה את ביקורה בלונדון ב־1786:

וגם כמה אנשים! כמה שמחים הולכי הרגל בדרכים אלו אשר לצד הבתים ומרוצפות באבנים גדולות ונקיות ברוחב כמה רגליים, בהן רבבות אנשים בלבוש מוקפד, גברים רמי מעלה, נשים מהודרות, עושים דרכם בבטחה הרחק מהכרכרות, הסוסים והלכלוך.¹⁸

עד תחילת המאה התשע עשרה, גם בפריז כבר היו מרחבים שהולכי רגל יכלו לטייל

^{**} כרכה ששימשה כמונית רתומה לסוסים באזור לונדון (הערות המתרגמת).

16. John Gay, *Trivia: Or, the Art of Walking the Streets of London*, London: Printed for Bernard Lintott, 1716. דבר זה כבר לא היה נכון בסוף המאה השמונה עשרה, בעת שרסטיף דה לה ברטון ומרטייר חקרו (בנפרד) את המרקם האורבני של פריז באמצעות הליכה ברחבי העיר, Louis-Sebastien Mercier, *Tableau de Parris*, de la Bretonne and Edne, Les Nuit de Paris; Amsterdam, 1873.

17. Peter Borsay, "The Rise of the Promenade: The Social and Cultural Use of Space in the English Provincial Town, c. 1660-1800", *British Journal of Eighteenth-Century Studies*. 9 (1), 1986, pp. 125-140; Penelope J. Corfield, "Walking the City Streets: The Urban Odyssey in Eighteenth-Century England", *Journal of Urban History* 6 (4), 1990, pp. 132-174; Rosemary Sweet, *The English Town, 1680-1840: Government, Society and Culture*, Harlow: Longman, 1999, p. 241.

18. Sophie von La Roche, *Sophie in London, Being the Diary of Sophie v. La Roche*, London: J. Cape, 1933 (1786), 86S.

19. Francois Bedaria and Anthony Sutcliffe, "The Streets in the Structure and Life of the City, Reflections on Nineteenth-Century London and Paris", *Journal of Urban History* 6 (3), pp. 198, 385-386.

20. Frédérique Pitou, "Les Pratiques de divertissement a Laval au XVIIIe siècle", *Histoire Urbaine* 1 (1), 2000, pp. 87-104.

21. John Brewer, *The Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth-Century*, London: Harper Collins, 1997, pp. 56-68; Miles Ogborn, "Locating the Macaroni: Luxury, Sexuality and Vision in Vauxhall Gardens", *Textual Practice* 9 (3), pp. 445-461.

22. Jane Rendell, *The Pursuit of Pleasure: Gender, Space and Architecture in Regency London*, London: The Athlone Press, 2002, pp. 21-24.

23. Laura Gowing, "'The Freedom of the Streets': Women and Social Space, 1560-1640" in Paul Griffiths and Mark S.R. Jenner (eds.), *Londinopolis: Essays in the Culture and Social History of Early Modern London*, Manchester: Manchester University Press, 2000, pp. 130-151; John Marriot, "The Spatiality of the Poor in Eighteenth-Century London", in Tim Hitchcock and Heather Shore (eds.), *The Streets of London, From the Great Fire to the Great Sink*, London: Rivers Oram Press, 2003, pp. 119-134.

24. Daniel Roche, *The People of Paris: An Essay in Popular Culture in the 18th Century* (trans. Marie Evans), Oxford: Berg, 1994, p. 53.

25. Kimberly Chrisman, "L'Emigration a la Mode: Clothing Worn and Produced by the French Émigré Community in England from the Revolution to the Restoration", MA Thesis, The Courtauld Institute of Art, London, 1997.

ברחוב. אף שהאליטה נמנעה בקפדנות מעירוב חברתי, הקריקטורות התעקשו להציב את אופן הלבוש של האליטה במרחב הציבורי ההמוני ולהלביש את בני המעמדות הנמוכים בבגדים שבעבר יוחסו למעמד הגבוה. תנוחת כפות הרגליים וההנגדה בין טיפוסי הנעליים סימנו את ההבדל ב"שימוש" במרחב על פי הבחנות של מגדר ומעמד.

גישות אלו להליכה במרחב הציבורי והשינויים שהתחוללו בהן בחלוף הזמן התגלמו בפריטים חומריים של הנעלה אופנתית (תמונה 2). נעלי פאטן, הגבהות עץ ואמצעים אחרים שעוצבו על מנת להגביה את כף הרגל מעל לפני הקרקע המלוכלכת והרטובה נעלמו במהרה, וקלות ההתניידות גדלה אף יותר. השפעת השינויים על ההתנהלות של נשים וגברים במרחב הציבורי הייתה שונה. בראשית המאה השמונה עשרה החלו נעלי גברים ונשים להיראות שונים מאוד אלו מאלו. במאה השמונה עשרה, כמו בימינו, ההבחנה המגדרית של הנעלה חלחלה אל הייצור. תיאורי התקופה של המסחר במגפיים ונעליים הדגישו את ההבדלים בין יצרני נעליים "לגברות" ליצרני נעליים "לגברים".²⁶ ייצור נעלי גברים ונשים רימז למיומנויות שונות, מכיוון שהמוצרים היו שונים במהותם. גברים נעלו נעליים "מיושבות" יותר, שאינן שונות בהרבה מהנעל המודרנית.²⁷ הן היו עשירות אך ורק מעור, שסיפק להן עמידות לגשם, לבוץ ולמזג אוויר גרוע. נעלי נשים היו בעלות גפת סקסטיל – ממשי, סאטן, כותנה או ברוקד (תמונה 3). עמידותן בפני מזג אוויר גרוע ורחובות מלוכלכים הייתה מצומצמת למדי. רק נשים בנות המעמד הנמוך נעלו נעלי עור שצורתן דומה לנעלי גברים. כותב צרפתי בן המאה השמונה עשרה ציין כי נעלי העור ננעלו רק על ידי נשים "שנועדו לעייפות, בקרב נשות הכפר", אפילו לא על ידי עובדות משק הבית במרכזים העירוניים.²⁸ נעליים שימושיות אלו מתוארות בהדפס של קולט *Le François à Londres* [כך במקור], אשר תיאר את

²⁶ R. Campbell, *The London Tradesman: Being a Compendious View of All the Trades, Professions, Arts, Both Liberal and Mechanic, Now Practised in the Cities of London and Westminster*, London: T. Gardner, 1747, p. 218; François Alexandre de Garsault, *Art du Cordonnier*, Paris: Academie Royale des Sciences, 1767; John F. Rees, *The Art and Mystery of a Cordwainer, or, An Essay on the Principles and Practice of Boot and Shoe-Making*, London: Gale, Curtis and Fenner, 1813

²⁷ Marie-Josèphe Bossan, *The Art of the Shoe, Romans: Parkstone International*, 2004, pp. 51-57. *Nouvelle Encyclopédie des arts et des métiers*; (הציטוט בתוך: "destiné à la fatigue, chez les femmes de la champagne". *Art de la chaussure*, Paris, 1824, p. 217). אנציקלופדיה זו משנת 1824 הייתה גרסה מעודכנת של השקסט של Garsault מ-1767, וכיוון שכך כללה הגבהות עץ שהורכבו על הנעל, אשר באותה תקופה במידה רבה כבר יצאו מהאופנה.

תמונה 2א:

נעלי נשים, 1730-1760 בקירוב, משי ברוקד רקום עם דגם פרחוני, התמונה באדיבות מוזיאון אונטריו, קנדה, Royal Ontario Museum © Toronto, 921.2.29

תמונה 2ב:

נעלי נשים, 1765-1780 בקירוב, משי רקום, התמונה באדיבות מוזיאון אונטריו, קנדה, Royal Ontario Museum © Toronto, 920.16.2A-B (תמונה ג2 מופיעה בצבע בסוף המאמר)

תמונה 2ד:

נעלי נשים, 1840 בקירוב, סטן, התמונה באדיבות מוזיאון אונטריו, קנדה, Royal Ontario Museum © Toronto, 976.199.59.A-B

תמונה 3:
ויליאם הוגרת
(William Hogarth),
נישואין באופנה
(*Mariage à la mode*),
1745, תחרט, הודפס
על ידי Bernard Baron,
לונדון, התמונה באדיבות
המוזיאון הבריטי, לונדון
© Trustees of the
British Museum

הצרפתים בלונדון.²⁹ מעט נעלי העור האיכותיות לנשים היו על פי רוב רקומות וננעלו בהגבהות עץ או נעלי פאטן (תמונות 4-5).

ההיסטוריה של הנעלה (ובעיקר הנעלת הנשים) נשלטה באמצעים כגון אלו, שנועדו להרחיק את כפות הרגליים ולהגביהן מעל הקרקע. הבחנה זו חשובה מכיוון שהיא חושפת דפוסי צריכה וייצור מגדריים מנוגדים. אפשר לבחון מחדש את העלייה העכשווית בעיסוק בהיבטים מסוימים של צריכה גברית דרך מודלים כלליים יותר של ייחודיות מגדרית.³⁰ רוב חוקרי הלבוש תמימי דעים כי הלבוש הגברי של האליטה היה צבעוני, ראוותני ומפואר ממש כמו הלבוש הנשי מאמצע המאה הארבע עשרה (תחילת התפתחות מערכת האופנה המערבית) ועד ל"וויתור הגדול"

29. באופן דומה, בהדפס הצרפתי בלונדון שפורסם על ידי רוברט סייב ב'1700, המתאר קצב אנגלי מאיים באגרוף על צרפתי מטורזן מופתע, שניהם לובשים נעליים דומות מאוד לנעליהן של שתי נשים עובדות הצופות מן הצד. ההבדלים בנישה הסקטוריאלית מסומנים כאן תנועתו של הצרפתי בנוגע למנעליו, כשהוא צועד אחורה ומרים עקב אחד בתנועה אלגנטית. Margot Finn, "Men's Things: Masculine Possessions in the Consumer Revolution", *Social History* 25 (2) [2000], pp. 133-155.

תמונה 4:
נעלי נשים, 1730-1750
בקירוב, משי ברוקד רקום,
התמונה באדיבות
מוזיאון אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum
Toronto, 921.2.22.A-B

תמונה 5:
אימום לנעלי נשים בעלי
חרטום מרובע, 1800-1820
בקירוב, התמונה באדיבות
מוזיאון אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum
Toronto, 927.38.8.A-B

על ראוותנות שכזו אישם במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה.³¹ אחת התיאוריות שמועלות לעתים קרובות גורסת כי למעשה, לאורך רוב תקופה זו לבשו הגברים לבוש מפואר יותר מהנשים. פרנסואה בושה טוען כי לפני המאה השמונה עשרה היו הגברים באירופה לובשים מחלצות מרהיבות במידה שווה או אף עולה על הנשים, ואילו במאה השמונה עשרה התעלו הנשים על הגברים בעושר לבושן.³²

טענה זו הובילה את סילברמן למסקנה התיאורטית הבאה: עושר הלבוש הגברי התעלה מעל לזה של הלבוש הנשי בתקופות מסוימות, "כך שככל שהבגדים היו מסומנים מגדרית, הם הגדירו נראות כמאפיין גברי ולא נשי".³³ בדוגמה מוקדמת לטיעון תיאורטי שמציב בקדמת הבמה את חשיבות הלבוש למגדר וחברה, סילברמן כותבת כי ההיסטוריה של האופנה המערבית מציבה אתגר רציני בפני המשוואה הרווחת המקבילה בין מופע ראווה לסובייקטיביות נשית וההנחה שאקסהיביציוניזם הוא שם נרדף לשעבוד הנשי למבט הגברי השולט. היא מציינת כי מהמאה החמש עשרה ועד למאה השבע עשרה היה לבוש עתיר קישוטים זכות מעמדית ולא דווקא מגדרית, המוגנת בחוק.³⁴ לפיכך הפרזה בהופעה החיצונית הייתה סימן של כוח

31. John Harvey, *Men in Black*, London: Reaktion Books, 1995. במחקרו של גיוהן הארווי טוען במחקרו על פולחן הצבע השחור במאה התשע עשרה כי מושג הוויתור של פלוגל יוצר עיוות, וכי השימוש של גברים בשחור צריך להיחשב לא כאובדן אלא כ"יחותם של מה שיש להם; של מעמד, טובין, שררה" (שם, עמ' 10). היסטוריונים וכותבים במאה התשע עשרה ובמאה העשרים התעקשו כי אימוץ החליפה הגברית חסרת הצבע כרוך בנשיות דמוקרטיות ובדרישות של העידן הבורגני והתועלתני החדש. אף שחלו שינויים בבעות אלו על ידי היסטוריונים של לבוש, הן עולות בקנה אחד עם התמקדותם של חוקרים מודרניים במעמד ובגורמים סוציו-אקונומיים בקביעת הסיבה ותוצאה של המהפכה הצרפתית. כשם שעד לאחרונה שלטה במחקר הקריאה המרקסיסטית של המהפכה הצרפתית, כך הושפעה רבות ההיסטוריה של האופנה מהעקרונות שניסח ובלן על צרכנות ראווה ותחרות, הנוטות לראות ביריבות מעמדית את המנוע שמניע את האופנה. ספרו של קוונטין בל מ'1947, הנפתח בציטוט ארוך מתוך ובלן, מספק גם הוא ניתוח המבוסס על צרכנות ראווה ומעמד, ובו נטען כי עד המאה התשע עשרה היו ההבדלים הסקטוריאליים מובהקים פחות בין המעמדות ומובהקים יותר בין המגדרים Hogarth, *Men in Black*, London: Reaktion Books, 1995.

1976 (1947), chapter 1

32. François Boucher, *A History of Costume in the West*, London: Thames & Hudson, 1987, p. 291.

33. Silverman, "Fragments of a Fashionable Discourse," p. 139.

34. שם.

וזכויות יתר, מנגנון של עריצות ולא של התמסרות למבטו של (המעמד) האחר. השערות עכשוויות על לבוש ומגדר העתיקו רעיונות שפותחו במסגרת ההיסטוריה של המיניות. תפיסתו רבת ההשפעה של תומס לקר על הרצף של המיניות, שנתנה עדיפות לתכונות זכריות עד להתפתחותן של ספרות נפרדות, מאומצת על ידי ג'ניפר ג'ונס, שמציעה קריאה של מקרי בוחן כמו הפנייה המגדרית של המגזין *Mercure Galant* וההצגה העצמית הגברית של הומוסקסואלים בחצר לואי הארבעה עשר, על מנת לערער על תוקפה של התפיסה הבינארית של אופנה מגדרית לפני התקופה המודרנית.³⁵ העובדה שצורתן וטבען של נעלי גברים ונשים הפכו למאפיינים כה מובחנים של לבוש מודרני מגדרי לא הופיעה עד כה במחקר ההיסטורי.

נעלי גברים ונשים התייחסו למערכות הלבשה רחבות ולמודלים אסתטיים בדרכים שונות. נעלי הנשים האמידות השתלבו בהרמוניה עם שמלותיהן, הרמוניה שהושגה באמצעות טקסטילים תואמים, צבע כללי, פרט רקום או אבזם. נעלי גברים יצרו הרמוניה באופן שונה, דרך התאמה לשחור מבריק, או לעקבים אדומים או ורודים. הנעל הגברית שימשה גם כמעין נקודת פיסוק מודגשת בקצה רגליים עטויות גרבי משי, שסימנו את ההבחנה המגדרית מנערים ומנשים, ואת ההבחנה המעמדית מגברים עובדים, שלבשו חותלות מגינות עשויות עור או בד ונעלו נעליים מרופטות והגבהות עץ. ייתכן כי הכניסה הסמלית של צעירים אמידים לעולם הגברים, שהתבטאה בנעליהם, באברקיים שלבשו ובפרטי לבוש אחרים, הייתה משמעותית יותר מהמקום שנטו לייחס לה בהיסטוריה של התלבושות; ציורו של הנרי רבורן (Henry Raeburn) **האחים אלן**, מתאר את האח הצעיר בנעלי בד "נשיות" הנקשרות בשרוכים – זה ההבדל העיקרי בהופעה החיצונית בינו לאחיו הבוגר, שנועל נעליים בעלות נפח ואבזמים (תמונה 6).

הבדלי המגדר היו כרוכים גם במחיר יחסי. בהיפוך מעניין של תפיסות המאה העשרים ואחת, לעתים קרובות עלה מחירן של נעלי ומגפי גברים במאה השמונה עשרה על מחיר הנעלת נשים. בבואנו לבחון את הקשת הרחבה של החברה, הנתונים שדניאל רוש מספק על אודות פריז בתחילת המאה השמונה עשרה ממחישים הבדלים חשובים במגדר ובעיסוק. בממוצע, נעליים נוכחות ב־37% מרשימות המלאי של הגברים, לעומת 20% בלבד ברשימות המלאי של הנשים.³⁶ עם זאת, נראה כי ממצאים אלו של רוש מתייחסים בעיקר לנשות מעמד העובדים, מכיוון

Jennifer M. Jones, *Sexing La Mode: Gender, Fashion and Commercial Culture in Old Regime France*, Oxford: Berg, 2004, pp. 9-69
Roche, *The People of Paris*, p. 167. ³⁶

תמונה 6:
הנרי רבורן (Henry Raeburn), **דיוקנם של האחים אלן** (*Brothers The Allen*), ראשית שנות התשעים של המאה השמונה עשרה, שמן על בד, 115.6 x 152.4 ס"מ, התמונה באדיבות מוזיאון קימבל לאמנות, טקסס © Kimbell Art Museum, Fort Worth, Texas

שבתקופה זו היו הנעליים הקלות שנעלו גברות בעלות אורך חיים קצר במיוחד. לבנותיו של ג'ורג' השני הוקצב זוג נעליים חדש מדי שבוע במחיר שישה שילינג לזוג. כשמביאים בחשבון שהוקצבו להן רק תריסר זוגות גרביים לשנתיים, מבינים שלא מדובר בפזרנות.³⁷ מחיר נעליים בפריז נע בין ארבע לשש ליברות (*livres*), חולצה עלתה עשר לירות ושמלת ערב עלתה בין שלושים לארבעים לירות. יקרים בהרבה היו דווקא האבזמים ולא הנעליים. הסכום הנמוך שהוציאו בני המעמד הגבוה על נעליים מקבל אישור גם בחשבונות יצרני הנעליים. בשנת 1726, במהלך ה־Grand Tour שלו, הרזן ספנסר הוציא על נעליים בפריז לא יותר מ־45 פרנקים מתוך סכום כולל של 3,500 פרנקים שהוציא בחודשים יוני עד אוגוסט. בשנת 1818, כמעט מאה לאחר מכן, לורד סנדרלנד הוציא

על נעליים שש ליש"ט ושני שילינגים מתוך סכום כולל של 194 ליש"ט עבור כל הוצאות ניהול משק הבית.³⁸

טרזנות, צרפתיות והאנגלי בן החורין

מחירים שונים, סוגים שונים ואיכויות שונות של הנעלה לא היו המסמנים היחידים של הבדלים חברתיים. בחברות המשטר הישן, ה־ancien régime, השימוש בעקבים גבוהים נחשב לסמל פיזי של עושר וכוח. עקבים גבוהים סיפקו לא רק שיעור קומה אלא גם גילמו את "הניידות המוגבלת". רק חברי המעמד הגבוה, ובייחוד נשים, יכלו לנעול נעליים שהכתיבו בבירור את אי-האפשרות לצעוד רחוק במיוחד.³⁹ מצד אחד, נעליהם של בני המעמד הנמוך היו לרוב בעלות עקבים נמוכים וחרטום מעוגל ויוצרו מעור עזים, עור, או אריג (בעיקר נעלי נשים); מצד אחר, בה בעת היה יכול לואי הארבעה עשר לקבוע פרוטוקול נוקשה שמותיר רק לו עצמו ולאנשי חצרו לנעול עקבים אדומים בצרפת.⁴⁰ עד אמצע המאה השמונה

Iris Brooke, *Footwear: A Short History of European and American Shoes*, London: Pitman, 1972, p. 80. ³⁷

Giorgio Riello, *The Boot and Shoe Trades in London and Paris in the Long Eighteenth Century*, PhD thesis, University of London, 2002, p. 67. ³⁸

Philippe Perrot, *Fashioning the Bourgeoisie: A History of Clothing in the Nineteenth Century* (trans. Richard Benvenu), Princeton NJ: Princeton University Press, 1994, pp. 70-73. ³⁹

Boucher, *A History of Costume in the West*, p. 305. ⁴⁰

תמונה 7:
נעלי נשים, 1730-1760
בקירוב, משי ברוקד רקום
עם מוטיבים מצחיים,
עקב מכוסה בעור אדום,
התמונה באדיבות מוזיאון
אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum
Toronto, 921.2.28

עשרה נעשו עקבים אדומים נפוצים יותר ויותר גם בבריטניה (תמונה 7). צ'רלס ג'יימס פוקס תרם לפופולריות של עקבים אדומים בצירוף פאות נכריות כחולות עם חזרתו מה-Grand Tour שערך בשנות השבעים של המאה השמונה עשרה.⁴¹

היחסים בין האופנה הצרפתית לאנגלית במרוצת המאה השמונה עשרה הארוכה חשובים במיוחד במתן הקשר לתפקידים

החברתיים והתרבותיים השונים שמילאה ההנעלה בשתי המדינות ולתפקיד הסימבולי המובחן שאימצה. עבודתן של איילין ריברו וואלרי סטיל הדגישה את קיומה של "מערכת אופנה" אירופית במאה השמונה עשרה, שבה צרפת – או ליתר דיוק פריז – תפקדה כמנוע של חדשנות, שינוי וטעם.⁴² הלבוש החצרוני והתפקיד שמילאו מספר מצומצם אך רב השפעה של מטיילים בין-לאומיים אפשרו את התפשטותה של אופנה חוצת מדינות. כבר באמצע המאה השמונה עשרה חלשו על תחום החייטות הטעם הצרפתי ומה שזכה לכינוי *à la française*.⁴³ לבוש מפואר היה בגדר חובה, כיוון שהיעדרו נחשב כעלבון למלך הצרפתי. מעגלים קונצנטריים של אנשי חצר, בני לוויה, משרתים והחברים האמידים יותר במה שרושה מכנה "תעשיית המראה" (יצרני פאות, חייטים, סוחרים, *marchand merciers* וכד') התפשטו מלב החצר המלכותית. יומני מסע אנגליים מציינים דרך קבע את ההופעה השונה של הצרפתי ואת הצורך לרכוש מלתחה חדשה מיד עם ההגעה לפריז:

כאשר האנגלי מגיע לפריז, הוא אינו יכול להופיע בציבור לפני שעבר מטמורפוזה מושלמת. מיד עם הגעתו הוא מוצא לנכון לזמן את החייט, יצרן הפאות, הכובען, הסנדלר וכל בעל מלאכה אחר שמעורב בצידוד הגוף האנושי.⁴⁴

⁴¹ *Monthly Magazine*, October 1806. ה-Grand Tour היה טיול ממושך במערב אירופה שהיה מקובל בקרב בני המעמדות הגבוהים עד שלהי המאה ה-19 (הערת העורכת, ג'וי).

⁴² Aileen Ribeiro, *Dress in Eighteenth-Century Europe, 1715-1789*, London: Batsford, 1984; Valerie Steele, *Paris Fashion: A Cultural History*, Oxford: Oxford university Press, 1988

⁴³ Claire Haru Crowston, *Fabricating Women: The Seamstresses of Old Régime France, 1675-1791*, Durham: Duke University Press, 2002, pp. 24-73; François Alexandre de Garsault, *L'art du tailleur*, Paris: Académie Royale des Sciences, 1769, 31C

⁴⁴ Tobiam George Smollett, *Travels Through France and Italy*, London: R. Baldwin, 1766, vol. i, p. 97

הדקדוק האלגנטי של הטעם הצרפתי המחויט "השחית" את האצולה האנגלית – למורת רוחם של חברי מפלגת הטורי הלאומנית, אבל גם של הליברלים, הרדיקלים והאליטות הנאורות הקרובות יותר לצרפתים, ונתן קול לביטוי של טרזנות אופנתית, שחתרה תחת ההיררכיה החברתית והטעם האנגלי הפרגמטי.⁴⁵ צ'רלס ג'יימס פוקס והדוכס מקרלייל התהלכו במאל כטווסים:

בחליפת קטיפה בגזרה פריזאית, רקומה לתפארת ומקושטת בזר גדול; כיסוי ראש שפוסל בכל צורה העולה על הדעת; כובע משי קטן, בעל עיטורים משונים; וזוג נעליים צרפתיות בעלות עקבים **אדומים**.⁴⁶

הנעל הצרפתית, עקב לואי הארבעה עשר או העקב האדום, הידוע לשמצה באי-הדמוקרטיה שלו, היו מרכיבים שזכו לגרסאות שונות והיו בשימוש ברחבי אירופה כביטוי לתחכום, לקוסמופוליטיות ולעידון. נעל הבד העדינה והאבזמים הצעקניים של איש החצר, הטרזן המבקר או המקורני האנגלי, וההופעה המדודה, דמוית מחול בלט, שבה התנהלו טיפוסים אלו ברחובות, הופיעו בתיאורים פארודיים ובהדפסים קריקטוריים של גברים אופנתיים, כמו *מה זה בני טום* מ-1774, שבו המגפיים הכפריים של האב מונגדים עם הנעליים העדינות של הבן (תמונה 8).⁴⁷ אכן, מלבד המנייריזם של הפאה, הנעל וצורת ההליכה הן שעברו כחוט השני וחיברו בין ביטויים שונים של לעג שכוונו נגד גברים אופנתיים. אחרים רזים, אחרים עבי כרס, מהם עוטים בגד בגזרה צרפתית, אחרים מעיל כנפות (פראק), ואולם על רגלי כולם כמעט נמצאו נעלי בד עדינות או נעליים מעוטרות בסרטים מיושנים או באבזמים ענקיים.⁴⁸

תמונה 8:
מה זה בני טום (What is this my son Tom),
תחריט, 1774, לונדון,
מו"ל: R. Sayer & J. Bennet,
התמונה באדיבות המוזיאון
הבריטי, לונדון
© Trustees of the British Museum

⁴⁵ Aileen Ribeiro, "On Englishness in Dress," Christopher Breward, Becky Conekin and Caroline Cox (eds.), *The Englishness of English Dress*, Oxford: Berg, 2002, pp. 15-17

⁴⁶ *The Life of the Right Honorable Charles James Fox, Late Principal Secretary of State for Foreign Affairs*, London: Albion Press, 1807, p. 18

⁴⁷ Rauser Amelia, "The Butcher-Kissing Duchess of Devonshire: Between Caricature and Allegory in 1784", *Eighteenth-Century Studies* 36 (1), 2004, pp. 101-102

⁴⁸ Peter McNeil, *Fashion Victims: Class, Gender and Sexuality and the Macaroni, c. 1765-80*, PhD Thesis, University of Sidney, 1999, vol. 2, plates

הדימוי של הצרפתי האופנתי כקוף היה נפוץ וסיפק חוליה מקשרת נוספת למקרוני, שתואר באופן דומה בסאטירה. רמת הגידופים מעוררת השתאות: סמולט טוען כי הצרפתים הפשוטים דומים במראם ל"בבונים גדולים המתהלכים על שתיים"⁴⁹. איקונוגרפיה זו ניזונה ממסורת ארוכה. שיר מסוף המאה השבע עשרה בשם **מורה הריקוד הצרפתי והחייל האנגלי** (1666), מתאר את הצרפתי כ"בובה במחזה" ומוסיף כי "לנהוג כחקיין, לנוע בעצבנות, ללהג, לרקוד ולהתעוות כקוף – זה הסגנון הצרפתי" (כך במקור).⁵⁰ טקסט מתחילת המאה השמונה עשרה, פואמה אנונימית בשם **הבנון A-la-Mode, סאטירה נגד הצרפתים, מאת ג'נטלמן**, שנכתבה ב-1704-1705 בקירוב, שוטח דברי לעג למלאכותיות על פני עשרים ושניים עמודים מחורזים:

אופנותיהם מעוותות את הצורה האנושית,
מה שהטבע יצר כאדם הם הופכים לקוף:
פגמיו שהם מתיימרים לרפא,
מבזים את צלם אלוהים בעיטוריהם.
לאומה מטורזנת זו אנו חבים
את המחלצות המתחכמות לגופו של הגנדרן:
כל כך הרבה מיני תחבולות מעורבות בהלבשת השדון,
עד שלפעמים הוא עצמו אינו מזהה את דמותו [...] ...
באנגלית ו-fops ו-knaves; בצרפתית הם מכונים beaus
בקיצור, הם סאטירה מטופשת ותו לא,
ואם נסכם, הצרפתי הוא בבון.⁵¹

בפואמה זו, הצרפתים מקצינים את התרבות ומורידים את האדם לדרגת טבע חייטי. ברוח זו נכתב גם **הקוף החולה** מאת גאריק מ-1765 – משל בחרוזים על קוף המשמש שחקן בחצרן של חיות אחרות.⁵² הקוף נפל למשכב כשעצביו רופפים

בעקבות גינון של החיות האחרות, לאחר שחיקה אותן. בני התקופה הבינו משל זה כפארודיה על המרדף הריקני אחר בגדים וגיוונים אופנתיים. הבדיחה טמונה בניסיונו של הקוף להתנהג כבן אנוש ובכישלון שהוא נוחל במשימה זו, וכמו כן ברמיזה שכל בני האנוש הם יצורים חייתיים מתחת למסך הגיוונים. השימוש בקוף מתייחס גם לתנוחה ולצורת ההליכה של חיה זו, שמהדהדת את תנועת ההדיפה קדימה של עקבים גבוהים.

הערך ה"פומבי" של התנוחה, של צורת ההליכה והמובחנות של הנעל, מסייעים בידינו להסביר את ההתעקשות על ייצוג המקרוני ברחוב, אף על פי שניתן לצרף להסבר זה גם את השיח של ההשתתפות במרחב העירוני, ראוה וצריכה. השיח סביב אופנה קיבל ממד חברתי, ובה בעת פופולרי, כאשר הוא נבחן בהקשר של רחובות המטרופולין, שבהם הנראות, הנגישות והמגע הקנו לאופנה נוכחות שאינה מוטלת בספק.⁵³ במובן זה, פעולת ההליכה הייתה הרבה יותר משימושית גרידא, והעניקה חיים והקשר לאופן שבו האופנה מיושמת בפועל. לפיכך הייתה הנעל מרכזית בהעברת המסרים הגלויים של la mode, באמצעות הגדרת התנהלות פיזית והתנהגות אישית. אפשר להציב את הברוטליות והכוח הפיזי של האספסוף כנגד הטבע העדין של הנעליים הלא־מעשיות שנעלו גברים מטורזנים:

לעתים רגליהם מכוסות בכל צבעי הקשת; אפילו גרביים בצבע גוף ומשי ירוק לא נפסלו. נעליהם הן נעלי בד קלושות, ואבזמיהן מגיעים כמעט עד לבוהן.⁵⁴

הרמיזה היא שלא זו בלבד שנעליהם אינן מעשיות, אלא הן עדינות ואינן עמידות, עד שלמעשה, הן חד־פעמיות. במובן זה, הן עוברות על כללי הפרדיגמה הגברית העולה של ביגוד עמיד ובעל תוחלת חיים ארוכה, היקרה ללב האופנה האנגלית. ייתכן כי הלבוש המטורזן עורר מידה כה רבה של בעתה ותגובות תרבותיות דווקא מכיוון שהפר הבנה זו על המצב ה"טבעי" של המגדרים, ובייחוד מכיוון שהופיע בעת שבה גובשו המגדרים במונחים של פרדיגמות מגדריות של לבוש והתנהלות.⁵⁵

53. על המעבר מתפקיד הלבוש והמלאכותיות הגופנית בטקסי החצר הפרטיים ל"התכנסות האריסטוקרטית" בתיאטראות, ברחובות, בחנויות ובתרבות הדפסי האופנה הפריזאים בצרפת בתחילת המאה השמונה עשרה, ראו: Sarah R. Cohen, *Art, Dance, and the Body in French Culture of the Ancien Régime*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 209.
54. "Character of a Macaroni," *The Town and Country Magazine* IV, May 1772, p. 243.
55. Peter McNeil, "Macaroni Masculinities", *Fashion Theory* 4 (4), 2000, pp. 373-404.

49. Smollett, *Travels Through France and Italy*, p. 120.
50. *The French Dancing-Master and the English Soldier: Or, the Difference Betwixt Filding and Fighting, Displayed in a Dialogue Betwix an Englishman and a Frenchman*, London, 1666. על התפקיד של הקוף בקריקטורה, ראו: Herbert M. Atherton, *Political prints in the Age of Hogarth: A Study of the Ideographic Representation of Politics*, Oxford: Clarendon Press, 1974, p. 87.
51. *The Baboon A-la-Mode: A Satyr(ic) Against the French, by a Gentelman*, 4, London: S. Mathews, 1704-1705, p. 22.
52. Straub, Kristina. *Sexual Suspect Eighteenth century Players and Sexual Ideology*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992, pp. 62-63.

'אבזם נוצץ על כף רגל מוכת שיגדון'

גם על אבזמים, בהיותם מוצר חדש, חלה פעולה מתמשכת של ניכוס משמעויות חברתיות, תרבותיות וסימבוליות. בתחילת המאה השמונה עשרה, בעקבות הצלחת המוצר, לצד התפקיד הפונקציונלי שמילאו, נמצא לאבזמים תפקיד חברתי בדמות רעיון של "אנינות" (תמונה 9); המדובר בסוג האנינות ששילב בין החיפוש אחר צורות משתנות תדיר לבין קישוט וערך. כפי שציינו פיין וליאופולד, האופנה לא שינתה ללא הרף מוצרים שלמים, אלא לעתים קרובות הייתה מוגבלת לפריט לבוש שולי כגון סרטים ושרוכים, צעיפים, פרחים מלאכותיים וכד'.⁵⁶ בניגוד לאבזמים המודרניים, במאה השמונה עשרה היו האבזמים ניתנים להסרה. בפמלה, לאב אין נעליים הולמות לחתונת בתו, ואולם אז החתן "שמח למסור בידו את אבזמי הכסף שהסיר מעל נעליו-הוא".⁵⁷

היה אפשר להתאים את האבזמים לבגדים השונים או לאירועים שונים, וכך לשנות את מראהו של זוג נעליים במידה ניכרת. האבזמים גם שיקפו את האדם והוכרו כחלק בלתי נפרד מזהותו. בשנת 1782 הביע קרל פיליפ מוריץ תרעומת למראה צעיר מטורזן שישב מאחוריו בתיאטרון היימרקט ו"המשיך להניח את כף רגלו על הספסל שלי כדי להציג לראווה את האבזמים משובצי האבנים הצעקניים של נעליו; כשלא פיניתי מקום לאבזמים היקרים שלו, הוא הציב את כף רגלו על זנב מעליו".⁵⁸ אפילו עזות מצח חברתית הובעה באמצעות שימוש באבזמים. היה סדר מסוים לאופי הסחורות, שתווך על ידי ערכים ומבנים חברתיים. הביקורת נגד שימוש לאי-הולם באבזמי נעליים גדולים הופנתה רק כלפי מעמדות מסוימים. דמות "האדון הקטן", ה־petit-maître הפריזאי, היא דוגמה לביטוי יומרנותו החברתית של "האדון" בלבשו ובאבזמיו הגדולים (תמונה 10). ההטפות להיגיון בריא וללבוש הולם היו נפוצות למדי באנגליה של המאה השמונה עשרה.⁵⁹ מדריך הליכות בשם **גבר בעל נימוסים: או, הפלבאי המלוטש כלל הנחיה כדלהלן בנוגע ללבוש:**

עלינו להתאים את קנה המידה שלהם לצורתנו, למצבנו ולגילנו: יש להימנע מאבזם נוצץ על כף רגל מוכת שיגדון; הגרבונים הלבנים

⁵⁶ Ben Fine and Ellen Leopold, "Consumerism and the Industrial Revolution", *Social History* 25 (2), 1990, pp. 133-155

⁵⁷ Penelope Byrde, *The Male Image: Men's Fashion in England, 1300-1970*, London: Batsford, 1979, p. 197

⁵⁸ Carl Philip Moritz, *Journeys of a German in England: A Walking Tour in England in 1782* (trans. Reginald Nettel), London: Cape, 1965, p. 16

⁵⁹ Peter Burke, *The Fortunes of the Courtier: The European Reception of Castiglione's Cortegiano*, Cambridge: Polity Press, 1995, pp. 124-132

תמונה 9:
נעלי נשים, 1730-1750
בקירוב, משי ברוקד רקום
בפרחים ועלים, מעוטר
באבזם, התמונה באדיבות
מוזיאון אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum,
Toronto, 920.35.1.A-B

תמונה 10:
זוג אבזמי נעלי גברים,
1770-1790 בקירוב, מתכת
כסופה מעוטרת במסמרי
נחושת, התמונה באדיבות
מוזיאון אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum,
Toronto

המהודקים באמצעות בירית לרגל הצולעת [...] סבתות צעקניות וסבים מצועזעים ראויים למידה שווה של בוז בעיני כל האנשים.⁶⁰

אבזמים יכלו לנוע בטווח שבין ציפוי כסף "שפילד" ופינץ' לבין כסף או זהב. במרוצת שנות הארבעים של המאה השמונה עשרה הם היו עשויים להיות משובצי אבנים יקרות, אבני חן מלאכותיות ומרכזיט. לדוגמה, אבזמים של מלבושי אבלות צופו בלכה שחורה או שובצו אבני ג'ט שחורות.⁶¹ החשיבות שנודעה לאבזמים בנעלי גברים, אך גם בנעלי נשים, נגזרת מהאפשרויות המצומצמות לגיוון בעיצוב נעליים במאה

השמונה עשרה. נעליים היו חייבות להיות בעלות עקבים גבוהים, שירחיקו אותן מהלכוך ויספקו להן עמידות כלשהי בפני האקלים הלח. במגבלות אלו, צורת הנעליים לא יכלה להשתנות במידה ניכרת. האבזמים לא רק שינו את המראה הפיזי של הנעליים אלא גם פעלו כמסמנים של ייחוס. חיפוש כזה אחר אנינות שימש נושא לספרות סאטירית נרחבת. האופנה החדשה של המקרוני בשנת 1776 הייתה כפתורי מתכת עצומים ואבזמי כסף ארטואה, שעמדו במוקד הדפס סאטירי בשם **המגינים המודרניים של דרלי, או מיתרונות כפתורי הפלדה מ-1777**, שבו גבר מגן על עצמו בפני חרב יריבו באמצעות כפתורי ענק בגודל צלחות שולחן. הודעה מטעם המורנינג פוסט מודבקות על עותק של הדפס זה, השמור בספרייה הבריטית, ובה נטען כי האבזמים שקלו 3 עד 11 אונקיות. נתון זה מלמד על הקושי שעמד בפני חסרי הממון שביקשו לאמץ אופנה זו מבלי להסתפק בחיקויים זולים: "המקרונים ממעמד מסוים נמצאים במצוקה מסוג מיוחד, שהתרחשה עליהם בשל האופנה הרווחת בימינו של אבזמי נעליים ענקיים, ואנו סמוכים ובטוחים כי ייצורם של אביזרים מצופי מתכות לא ידע שגשוג כעין זה בעבר".

לפני האבזם התאפיין לבוש הגבר המטורזן בשרוכים ובסרטי נעליים. טיפוסים

⁶⁰ Erasmus Jones, *The man of manners: or, Plebeian Polished, Being Plain and Familiar Rules for a Modest and Genteel Behaviour, on Most of the Ordinary Occasions of life*, London: Roberts, 173

⁶¹ Bernard G. Hughes and Therle Hughes, *Georgian Buckles*, London: Greater London Council, 1971

תיאטרליים במאה השבע עשרה, כמו " [מורה] הריקוד הצרפתי" שמופיע בתחריט ל-The Wits של פרנסיס קירקמן מ-1673, זוהו באמצעות כיסוי ראש מעוטר נוצות וסרטים גדולים על נעליהם. במרוצת המאה השמונה עשרה נהיו השרוכים כה לא־אופנתיים עד שהוצמדו להם משמעויות חדשות. על פי חקירתם של הקומיסר פוקו והמפקח נואל ממשטרת פריז, רק הומוסקסואלים לבשו שרוכים במקום אבזמים, ואלו שימשו כקוד לזיהויים בינם לבין עצמם במקומות ציבוריים.⁶² דעה קדומה זו נגד שרוכים נותרה בעינה אפילו לאחר שהם חזרו לאופנה, מכיוון שנחשבו "נשיים במראם".⁶³

La Maladie á la Mode: תפיסות של בריאות וכף הרגל הבריאה

בעשור האחרון של המאה השמונה עשרה חלו שינויים חשובים שהשפיעו על הנעלות נשים וגברים כאחד. הנעלות גברים נטתה לכיוון מעשי, ואילו נעלי נשים החלו לבטא את הסביבה הנשית, שנתפסה יותר ויותר כמרחב הביתי והפרטי: מגפי הגברים עמדו בניגוד לנעלי הנשים הקלות והדקיקות בסגנון הניאו־קלאסי.⁶⁴ "התחיה" הניאו־קלאסית סיפקה תחושת אחדות אסתטית חדשה באופנת המאה השמונה עשרה. קווים טבעיים וחופש תנועה התגלמו בהנעלה קלה מאוד, מובהקת לא רק בשונותה מנעלי המשטר הישן אלא גם בזכות העיקרון של חיקוי ארכיאולוגי. נשים תוארו כשלרגליהן cothurnes יוונים, סנדלים הדומים לנעלי סירה שטוחות ונעליים קלות.⁶⁵

סגנון המאה התשע עשרה – ללא אבזמים, ללא עקבים אדומים ובצורות מאופקות מאוד – יכול להיחשב כ"נסיגה" לאחור, לעולם שלכאורה נראה מוחצן פחות, אבל אולי להוט יותר אחר אופנה. נעליים צרפתיות, בעיקר נעלי נשים, התאפיינו בצורה מסוימת מאוד. הן היו צרות, החלק החיצוני שלהן עשוי סאטן או משי שחור או לבן והחלק הפנימי עשוי עור בהיר, חרטומן מרובע, ובהמשך התווסף

62. Jeffrey Merrick, "Commissioner Foucault, Inspector Noel, and the 'Pederasts' of Paris, 1780-3", *Journal of Social History* 32 (2), 1998, p. 297

63. *Appeal from the Buckle Trade of London and Westminster to the Royal Conductor of Fashion*, London, 1792, p. 2

64. Giorgio Riello, "La Chaussure a la Mode: Product Innovation and Marketing Strategies in Parisian and London Boot and Shoemaking in the Early Nineteenth Century", *Textile History* 34 (2), 2003, p. 107-109

65. Jane Ashelford, *The Art of Dress: clothes and Society, 1500-1914*, London: The National Trust, 1996, pp. 176-177

גם עיטור רוזטה על הפנת.***⁶⁶, אופנה חדשה זו הייתה שונה מאוד מהעקבים הגבוהים, החרטום המחווד וגפת העור או הברוקד של התקופה שקדמה למהפכה. המצאתן של נעליים קלות (שאינן בלתי דומות לנעלי הסירה או נעלי הבלרינה של ימינו) שינתה את תוחלת החיים הממוצעת של זוג נעליים. לא היה בלתי שכיח לקנות בין שישה לתריסר זוגות נעליים בפעם אחת, כשהשימוש בהן עשוי להיות לשבועות אחדים בלבד. ב"תרבות [זו] של צריכה" הועצמו שינויי האופנה, וצרפת מילאה תפקיד מרכזי בקביעת האופנה – la mode.⁶⁷

שינויים מעין אלו היו בעלי שורשים עמוקים. הנאורות קידמה חזון חדש של הגוף, שנשלט במידה רבה על ידי רעיונות של היגיינה. משנות השישים של המאה השמונה עשרה ואילך, לצד השיח המדעי על בריאות וגוף, החל להתפשט רעיון ההשפעה המחלישה של המותרות, שהיה אהוד הן על המבקרים השמרנים באנגליה הן על הפילוסופים (*philosophes*) בצרפת. בסוף המאה השמונה עשרה, אפשר לראות בביקורת של הממסד הרפואי נגד הלבוש החצרוני סיבה נוספת לדעיכתן של אופנות כאלו במערב אירופה. השיח החדש של בריאות הגבר, שפותח על ידי רופאים ומדענים צרפתים (כולל Des-Essartz, Jacquin, Tissot ו-Vandermonde) וקודם גם באנגליה, מילא תפקיד בעידוד המעבר מבדים כגון משי וקטיפה, אשר תוארו כאטומים ובלתי ניתנים לרחיצה – ולפיכך לא־בריאים, לשימוש נפוץ יותר באריגי צמר וכותנה. שינוי זה נשא בהכרח השפעה ניכרת על האופנות המשתנות.⁶⁸

הגזרה והצללית של בגדי הגברים החצרוניים היו גם הן מטרה לביקורת בטענה כי הן מחלישות את האוכלוסייה ומסכנות את כוח הגברא. אגב מיזוג תפיסות המושפעות מרוסו על חשיבות חופש התנועה וקלות התנועה עם תפיסות רפואיות על חשיבות זרימת דם והתפקוד החופשי של הנקבוביות, יצאו הרופאים

*** חלקה העליון של הנעל (הערת המתרגמת).

66. Florence Ledger, *Put your Foot Down: A Treatise on the History of Shoes*, Melksham: Venton, 1985, pp. 101-143

67. June Swann, *Shoemaking*, Princes Risborough: Shire, 1986, p. 15

68. Riello, "La Chaussure a la Mode", p. 116

Jean-Charles Des-Essartz, *Traité de l'éducation corporelle des enfants en bas-âge, ou réflexions-pratiques sur les moyens de procurer une meilleure constitution aux citoyens*, Paris: Jean-Thomas Hérisant, 1760; Abbe Armand-

Pierre Jacquin, *De la santé, ouvrage utile a tout le monde*, Paris: Durand, 1762, pp. 290-293; Samuel A. Tissot, M.D., *The Lady's Physician: A Practical Treatise on the Various Disorders Incident to the Fair Sex, With Proper Directions for the Cure Thereof*, London: J. Pridden, 1766; Samuel A. Tissot, M.D., *Avis au peuple sur la santé*, 2 vols, Paris: Didot

le Jeune, 1767, pp. 6-7; Charles-Augustin Vandermonde, *Essai sur la manière de perfectionner l'espèce humaine*, Paris: Vincent, 1756, II, pp. 181-202

נגד צבעי איפור, פודרה ואביזרי מותרות באופן כללי כגורמים לבעיות הבריאות של האוכלוסייה, המידלדלת לכאורה. "הנימוסים הופכים רכים ומעודנים, דמויי קטיפה", כתב הסאטיריקן ל"א דה קרצ'ולי", "מחמת הכיסוי המתמיד בבגדי קטיפה"⁶⁹. מחקר של דשהגנדרון על השפעת השימוש בסומק (רוז') – "מעין מחלה אנדמית" – מצא כי הוא משחית כל יופי ומוביל לחוליים שנעו מפגיעה בראייה וכאבי ראש לאובדן זגוגית השן.⁷⁰ בשנת 1760 יצא דז'אזארטס נגד הצווארונים, העניבות והבריות שלבשו נערים, וגם השביסים, כיסויי הראש והמחוכים שלבשו הנערות, בשל היותם מונעי הזעה. קלייריאן התלונן כי לבוש חצרוני דחס את האיברים הזכרים ופגע בממדיהם. כשהוא מביא כדוגמה עמים "פרימיטיביים" וחצאיות, ציין כי מצבים קיצוניים של מעטפת צמודה ורפואה מזיקים לאיבר הזכרי.⁷¹ לפיכך, רעיון המתיונות מוצג כחינוי ללבוש הגברים.

בשנת 1792 מיזג הסופר האנגלי וולטר ווהן חרדה ומדע ביחס לתפקיד הגבר במאמר פילוסופי ורפואי שדן בלבוש המודרני:

אבוי! אם אבותינו המכובדים היו חוזרים מהמתים לראות את הדורות הבאים מחופשים באופן כה מחריד בצבע, פודרה וכמה פריטי לבוש אחרים, ייתכן שהיו חשים צורך לשאול "היש כאן גבר?"⁷².

בדומה לאחרים, הוא גייס לעזרתו אידיאלים קלאסיים כדי לעודד את זניחתם של בדי משי לטובת בדים ארוגים, "הכי טבעיים, הכי בריאים", שזיהה כנגדיהם של אנשי העולם העתיק.⁷³ אפילו בידיעה על פאת גברים משוכללת ב-Cabinet des Modes מ-1785 נאלצו להוסיף כי פאות אלו "אינן משפיעות לרעה על הבריאות".⁷⁴ השפעותיו של השיח על הבריאות נבחנו בהקשר של ההיסטוריה התרבותית הצרפתית, ואולם השפעתן על הבחינה המחודשת של ההיסטוריה של הלבוש הייתה מצומצמת למדי.⁷⁵ מכיוון שלעתים כה קרובות היה הגבר המטורזן מטרה

⁶⁹ "Les mœurs se veloutent à force de ne porter que des habits de velours" (Louis-Antoine Caraccioli, *La Critique des dames et des messieurs à leur toilette*, no publisher, 1770, p. 15)

⁷⁰ "une espèce de maladie endémique" (Louis-Florent Deshais-Gendron, *Lettre à monsieur xxx sur plusieurs maladies des yeux, causees par l'usage du rouge et du blanc*, Paris, 1760, p. 5, 18-19)

⁷¹ L. J. Clairian, *Recherches et considérations médicales sur les vêtements des hommes, particulièrement sur les culottes*, .71 *augmente de notes critiques, historiques, et ornée de gravures*, Paris: A. Aubry, 1803 (an XI), pp. 28, 41

⁷² Walter Vaughan, *An Essay Philosophical and Medical Concerning Modern Clothing*, London: Robinsons, 1792, p. 28.

⁷³ Vaughan, *An Essay Philosophical and Medical*, p. 91.

⁷⁴ "ne produisent aucun effet nuisible à la santé" (*Cabinet des Modes* 19, December 15, 1785, p. 19).

⁷⁵ Georges Vigarello, *Concepts of Cleanliness, changing Attitudes in France since the Middle Ages* (trans. Jean Birell), .75 Cambridge: Cambridge University Press, 1988

ללעג כחלוש, אימפוטנט ולא־בריא, השיח הזה מבטא נגיעה מיוחדת בקריאת הגבר האופנתי כטיפוס תרבותי – "תיוג" שקיבל משנה תוקף מכוח השיח המאוחר יותר, שניסח את הגבר ה"נשי" כחולה מבחינה פסיכולוגית.

המורכבות של שיח היסטורי מעין זה בנוגע למערכת היחסים בין הגוף לאופנה אינה מוגבלת לאופן שבו נתפסה ועוצבה על ידי צרכנים, אינטלקטואלים, רופאים ומדענים בני התקופה. בדומה ל"מרחב", ה"גוף" משמש כמוקד חדש של בחינה אקדמית, שלאחרונה זכה לתשומת לב נרחבת, בעיקר מפסיכולוגים וסוציולוגים, והשפיע על תחומי ידע הנעים בין תולדות האמנות להיסטוריה של המדע.⁷⁶ בסכמה זו, הגוף מתפקד כהמחשה המרכזית של גישות וערכים אישיים וכביטוי הבסיסי של הסדר האישי, הקולקטיבי והחברתי.⁷⁷ הגוף ממלא תפקיד מרכזי גם בעיצוב המחקר העכשווי של אופנה – בהיבטיה ההיסטוריים והתיאורטיים כאחד – מכיוון שהוא מפיח חיים בבגדים ומאפשר את התפיסה המטפורית והחומרית של "הגוף האופנתי".⁷⁸ בהקשר תיאורטי זה עלינו לאמץ פרספקטיבה היסטורית כדי להבין איך ולמה אימץ השיח על אודות האופנה נימה "רפואית" דרמטית בשלהי המאה השמונה עשרה.

הספרות הרפואית של שלהי המאה השמונה עשרה ותחילת המאה התשע עשרה הפיצה רעיונות מורכבים בנוגע לפיזיולוגיה של הגוף. הגושפנקה ה"מדעית" של ספרות זו הקנתה לה חזות ניטרלית לעומת הדיונים המוסריים והכלכליים הישנים סביב אופנה ועיצוב, ובאופן מטעה היא התמקדה בסוגיות של בריאות ורווחה פיזית. ההנעלה עמדה במוקד דיון שכזה: עקבים גבוהים נחשבו לא־בריאים מכיוון שאפשרו רק "הליכה קלוקלת, לא־יציבה, משהו בין מעידה להתנדודות, שנשים צרפתיות בעלות מעמד אימצו בגין עקביהן הגבוהים".⁷⁹ בדרך דומה נקבע כי מגפיים נוצרו "קטנים מדי", והם גונו כ"כה הרסניים לבריאות וכה בלתי מתאימים להליכה, עד שאני תוהה איזו ברייה הגיונית תכבול עצמה בהם, במטרה המטופשת של הפגנת המתאר המדויק של רגליה".⁸⁰ לפיכך היה צריך לחשוב

⁷⁶ Aberdeen Body Group, *The Body: Critical Concepts in Sociology*, 5 vols., London: Routledge, 2003, vol. 3; Michel Feher, Rasmona Naddaff and Nadia Tazi (eds.), *Fragments for History of the Human Body*, New York: Zone, 1989; Gilbert Herdt (ed.), *Third Sex Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, New York: Zone Books, 1994; Sue Scott and David Morgan (eds.), *Body matters: Readings in the Sociology of the Body*, London: Falmer Books, 1993

⁷⁷ Feher, Naddaff and Tazi, *Fragments for History*; Herdt, *Third Sex Third Gender*.

⁷⁸ Joanne Entwistle, *The Fashioned Body: Fashion, Dress, and Modern Social Theory*, Cambridge: Polity Press, 2000.

⁷⁹ חצוטט בתוך: 132, Aileen Ribeiro, *Fashion and the French Revolution*, New York: Holmes & Meier, 1988.

⁸⁰ 45-46, Vaughan, *An Essay Philosophical and Medical*.

מחדש על נעליים, לא במושגים של איכות או אופנה, אלא על פי הקריטריונים החדשים של "בריאות ונוחות". הנקודה החשובה ביותר – שערכה המדעי מוטל בספק, אבל היא הצליחה ללכוד את תשומת הלב הציבורית – הייתה המגוון הרחב של עיוותים שנגרמו בעקבות שימוש לא־נכון בנעליים. טקסטים הזהירו נגד הורשה של עיוותים כגון אלו וכן מה"צורה התורשתית של כף הרגל", אשר "צריכה לשכנע את סבינו בעלי החרטום המחוּדד, וסבותינו בעלות העקבים הגבוהים, שהם לא רק גורמים לעצמם אי־נוחות אישית רבה, אלא גם מפילים מחלות ועיוותים על צאצאיהם".⁸¹ הספרות הרפואית לא הגבילה את עצמה לשינוי האופנה, אלא הפנתה את הכוונות החינוכיות שלה גם כלפי היצרנים. *Crispin Anecdotes*, ה־vademecum ליצרני נעליים ולקוחותיהם, התריע נגד ייצור נעליים אופנתיות והזהיר שייצור נעליים אינו בגדר שעבוד לאופנה כי אם "אמנות" שמטרתה "גילוי הצורה המושלמת ביותר לענות על התכלית הנדרשת", כלומר בריאותו של האינדיווידואל.⁸²

היציאה החוצה: גוף, מרחב ומגדר

בסוף המאה השמונה עשרה אפשרה העירוניות תנועה חופשית בפוליס, ואולם "אמנות ההליכה" הייתה זכות שיישומה היה קל יותר עבור המגדר הגברי. התרבות החומרית והמחקר של המרחב מצביעים על ההשפעה הגדלה של הספרות הנפרדות.⁸³ בעשור האחרון חוקרות פמיניסטיות כמו שרה מאזה ולין הנט בחנו את ההשפעות על צרפת של תקופת המהפכה ואחריה על המעבר מתרבות הופעה חצרנית, שהברק (*éclat*) והאפקטים החזותיים המרהיבים שבה העניקו לה לגיטימציה, לספירה הציבורית החדשה, שכרכה את קסמי הפיתוי של התחום החזותי – כולל אופנה – עם עולם הנשיות.⁸⁴ ג'ניפר ג'ונס מסכמת עמדות אלו

במחקה *Sexing la mode*, בציינה שהן נעשו מורכבות יותר הודות למחקר היסטורי עכשווי שבוחן את התפקיד של יופי וארוטיות בעיצוב הסובייקט הרפובליקני, ולחשיבות שעדיין נודעה ל"תיאטרליות" של המשטר הישן בחיים הפוליטיים והתעמולה.⁸⁵ היא מעלה את השאלה המועילה, מדוע קיבלו נשים בנכונות כה רבה חיבור מקיף יותר של הסובייקטיביות שלהן עם תשוקה לאופנה ואופנתיות, ומסכמת כי היחס הנשי החדש לאופנה סייע ליצור את המודל של ההבדלה המגדרית והמשלימות המגדרית, ואת "תחושת האזרחיות וההשתתפות הציבורית בחברה חדשה של טעם".⁸⁶ ג'ונס מזהה כי ההתפצלות הנוקשה של מגדר ולבוש "התקבלה בסופו של דבר" בתרבות הצרפתית בפקודה מטעם המשטרה משנת 1800, שאסרה על נשות פריז ללבוש מכנסיים.⁸⁷

הפיזיות של הגוף, פעולת ההליכה, החומריות של הסביבה הבנויה ורעיון האופנתיות כשלעצמו הם מושגים הכרוכים זה בזה, נעלינו לבחון אותם בעת ובעונה אחת בבקשנו לנתח את מחקר הלבוש.⁸⁸ מאמר זה שואל, באיזו מידה יחסי הגומלין ביניהם מותנים בהבניה של זהויות מגדריות בזירה הציבורית? משנות השישים של המאה השמונה עשרה תקפו ז'אן ז'אק רוסו וחוג הפילוסופים הצרפתים את האורבניות של האופנה והגינונים האופייניים לחברה החצרנית, אגב התמקדות בעבריו הגברי *petit maître* – מקבילו הצרפתי של המקרוני. בספרות ובאמנות אכלס "האדון הקטן" את המרחב "הנשי" של חדרי הלבשה וההתפרכות, ה־toilette וה־boudior, אזורים ופרקטיקות נשיות, שהשחיתו את תבונת הגברים. ה־*petit maîtres*, כך נטען, נהו אחר הנשים לא רק בעניינים הנוגעים ללבוש והתנהגות אלא גם בספרות ובנושאים מדיניים. הפילוסופים התריעו כי התנהגותו בעלת הגינונים הנשיים הובילה להשחתתו של הגוף הממשי ושל הגוף הפוליטי, ומערך של דיונים בענייני מוסר ובריאות גויס כנגדו. באמיל, או **על החינוך** של רוסו, המורה לריקוד מתואר כזדוני במיוחד:

הלוואי והיו פחות מורי בלט זקנים ומגונדרים צועדים ברחובותינו. חוששני שלאנשים צעירים ייגרם נזק בעקבות יחסים עם אנשים כאלה יותר מהתועלת הטמונה בהדרכתם, ושהז'רוג, הנימה, הגישה והגינונים שלהם, יטמיעו בהם העדפה מבוגרת ממניין שנותיהם

⁸⁵. Jones, *Sexing La Mode*, p. 179.

⁸⁶. שם.

⁸⁷. שם, עמ' 202.

⁸⁸. Christopher Breward, *Fashioning London: Clothing and the Modern Metropolis*, Oxford: Beerg, 2004.

⁸¹. מצוטט בתוך: Riebeiro, *Fashion and the French Revolution*, 196.

⁸². *Crispin Anecdotes Comprising Interesting Notices of Shoemakers Who Have Been Distinguished for Genius, Enterprise, or Eccentricity*, London: Hamilton, 1827, 11.

⁸³. הכותבים מודעים לכך שהמושג ההיסטורי של "ספרות נפרדות" הוא קרקע לדין נרחב, ונדחה כמלאכותי על ידי חוקרים רבים. מסיבות של מקום, אנו מפנים את הקורא לביקורת המשובחת של אמנדה ויקרי (*Amanda Vickery, "Golden Age of Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History"*, *Historical Journal* 36 (2), 1993, pp. 383-414). מרגרט פנדרס דרבי מציינת בונגע למעמד כי מבנים ייכולים להתפצל לשלושה כמו לשניים ומקדמת תפיסה מורכבת יותר של הצמדים הבינאריים אריסטוקרט/בורגני, גברי/נשי, ציבורי/פרטי, בנייתו של שושנת מים מאת ג'וזף פקסטון ותפוצתו בציטוטות' (*Margaret Flanders Darby, "Joseph Paxton's Water Lily"*, Michel Conan [ed.], *Bourgeois (and Aristocratic Encounters in Garden Art, 1550-1850)*, Washington DC: Dumbarton Oaks, 2002, p. 270).

⁸⁴. Sarah C. Maza, *Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Prerevolutionary France*, Berkeley: University of California press, 1993.

תמונה ג 2:

נעלי נשים, 1790-1805 בקירוב,
משי מודפס, התמונה באידיבות
מזיאון אונטריו, קנדה
© Royal Ontario Museum
Toronto, 976.199.43.A-B

להבלים שהמורה מייחס להם חשיבות רבה, ואליהם המלומדים מתמסרים בחפץ לב.⁸⁹

רוסו בוודאי היה שבע רצון מהרפורמה הדרמטית במרחבים הציבוריים של סוף המאה השמונה עשרה. הרחוב שימש כרקע החברתי החדש לטרנספורמציה של האליטות של המשטר הישן למעמד ליברלי מודרני, שהפגין מוסריות ומהוגנות רבות יותר בביגוד האופנתי שלו. דניאל רוש הציג את הטיעון המשכנע כי בתקופה זו חלה התקפה של "מנועי הייחוס" מהספרה של החצר למרחב הציבורי ולזירה של הייצור. תוצאותיו של מעבר זה היו שונות בקרב גברים ונשים: "מה שאיבדו בתחום ההופעה, גברים הרוויחו בכוח ממשי".⁹⁰ עד כדי כך, שלבוש גברי התרחק מהתכונות שמקושרות כיום עם התנהגות נשית. נקודה זו מבוטאת בבירור בקריקטורה של סר ג'והן דינלי, שהגבריות שלו נפגעת בשל נעילת נעלי פאטן "נשיות" ממתכת.⁹¹ הרחוב הציבורי והמרחב של החוץ הפכו לאתרים של זכות גברית, ובו בזמן התפיסות המשתנות של נעלי נשים, אופנות נשיות ונימוסי נשים הובילו להיווצרות הקשר המובהק בין רגליים קטנות לאיננות. מיומנותם של יצרני נעליים נמדדה ביחס ליכולתם לייצר נעליים שגרמו לכף הרגל הנשית להיראות קטנה במיוחד: "עם נעליים, רגליים גדולות נראות רגילות, ורגליים במידה מקובלת הופכות למרשימות בשל עדינותן וקטנותן".⁹² אנו חוזרים אפוא להצטלבות בין המגדר, הגוף והחפץ החומרי. מנקודה זו והלאה, עמודי האופנה חוזרים שוב ושוב על המיתוס של כפות רגליים ונעליים נשיות קטנות באופן בלתי אפשרי, בצורה שלא הופיעה קודם לכן בעולם הדימויים של האופנה. לפיכך, לשינויים החומריים בעולם האורבני הייתה השפעה שונה מאוד על פי המגדר, שהתגלמה בהופעה ובתפיסה המשתנות של ההנעלה. אף שמכשולים פיזיים רבים שמנעו תנועה חופשית הוסרו במאה השמונה עשרה, אי אפשר לומר זאת על המכשולים הפסיכולוגיים, החברתיים והתרבותיים.

⁸⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Emile*, Foxley, Barbara (trans.), London: J. M. Dent, 1993 [1762], p. 405.

⁹⁰ Daniel Roche, *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the "ancien régime"* Jean Birell, (trans.), Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 38

⁹¹ Sir John Dinley, *A Celebrated Writer of Epistles to the Ladies*, print, 1803.

⁹² "Avec ses soulier, de gros pieds ne paraisaient plus qu'ordinaires, et les pieds ordinaires devenaient remarquables par leur grâce et leur petitesse" (*Almanach des Modes*, 1, Paris: Rosa, 1814, pp. 154-155)